

Shaxsning Ijtimoiy – Psixologik Tipologiyasi

Saminjonova Zulayho Ibrohimjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

ABSTRACT

Shaxsning ijtimoiy – psixologik tipologiyasi bugungi kunda dolzarb sanalayotgan shaxs psixologiyasi va uning sotsium bilan o‘zaro aloqadorligi masalalarini tushuntirishga yordam beradi. Ushbu maqolada shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ularning shaxs psixologiyasi bilan bog‘liqlik munosabatlari, shaxs tipologiyasining klassifikatsiyalari nazariy jihatdan tadqiq etilib, tegishli xulosalar berilgan

ARTICLE INFO

Received: 8th November 2022

Revised: 8th December 2022

Accepted: 11th January 2023

KEYWORDS: kirishimli shaxs, agressiv tip, begonalashgan tip, ekstrovert, introvert, mobil toifali shaxs, rigid toifali shaxs

Kirish

Shaxsni ijtimoiy - psixologik o‘rganish tadqiqotlarining ob‘ekti sifatida qaralganda, avvalo uning xulq-atvori, Ijtimoiy motivlari, uning yo‘nalishlari, xulq-atvor normalari, shaxsning jamiyatda turli ijtimoiy rollari, mavqei, ijtimoiylashuvi, shaxsning o‘z-o‘ziga bahosi, munosabati, hurmati hamda ijtimoiy, tarixiy va madaniy shart-sharoitlarning shaxs ongiga ta‘siri, shaxs tiplari o‘rganiladi. Shaxsni ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan tiplarga bo‘lish ko‘p holatlarda uning odamlar bilan o‘rnatadigan munosabatlari xarakteriga qarab amalga oshiriladi.

Muhokama

Amerikalik Psixolog A.Maslou bir inson boshqasiga xuddi o‘ziga munosabatda bo‘lganday qarasa, u ikkinchi boshqalarga kibr bilan, xuddi buyum yoki hodisaga qaraganday munosabat bildirishi mumkin, deb odamlar o‘rtasidagi farqning muqarrarligini isbotlagan edi. E.Shostrom A.Maslou fikrini rivojlantirib, birinchisini aktualizator, Ikkinchisini manipulyator, ya‘ni, o‘z manfaatiga bo‘ysundiruvchi, boshqaruvchi deb ta‘riflaydi. Shu kabi turli insoniy munosabatlarni tahlil etgan olimlar shaxsning tipologiyasiga turlicha nuqtai nazardan qarashgan. E.Shpranger taklif etgan tipologiyada shaxs turli hayotiy qadriyatlar doirasida ta‘riflanadi: iqtisodiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, diniy. Amerikalik Xorni esa shaxsni boshqalar bilan muloqot obykti sifatida qarab, uning uch toifasini farqlaydi:

1. “Yopishqoq, kirishimli shaxs” – unda o‘zgalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji o‘ta kuchli, kimni ko‘rsa u bilan do‘stlashib ketishni xohlaydi va unga doimoy e‘tiborli bo‘lishlari, g‘amxo‘rlik ko‘rsatishlarini istaydi.
2. “Agressiv tip” – o‘zgalar bilan muloqotdan hamisha manfaatdor bo‘lish kerak, boshqalardan doimo ustun bo‘lishlari kerak, aks holda janjallashishdan ham toymaydi.

3. “Begonalashgan tip” – uchun o‘zglardan uzoqroq yurish ma‘qul, chunki shaxslararo muloqot, ularning fikricha hech qachon yaxshilikka olib kelmaydi, guruhlarda ishlashdan ko‘ra yolg‘iz ishlashni, o‘qishni afzal ko‘radi.

Psixologlarning fikricha, (G. Asmolov, P. Shixerev, V.A.Yadov, P. Nadirashvili va boshqalar) ijtimoiy ustanovkalarini o‘zgartirish uchun shu ustanovkaning sababi bo‘lgan vaziyat yoki faoliyatning maqsadi va motivini o‘zgartirish shartdir. Shu narsa shaxsning aktiv ongli faoliyatida sodir bo‘ladi. Shunday qilib, shaxs sotsializatsiya jarayonida turli ustanovkalarini ro‘yobga chiqarish sharoitida faollik ko‘rsatadi. Shunday faollikning natijalarini biz uning ijtimoiy-psixologik sifatlarida ko‘ramiz. Ya‘ni, aktiv birgalikdagi faoliyat, o‘zaro muloqot jarayonida shaxsning ijtimoiy-psixologik fazilatlarini shakllanadi. Shuning uchun ham barcha sifatlar faoliyatda namoyon bo‘ladigan hamda muloqotda ko‘rinadigan sifatlar guruhiga bo‘linadi. Masalan, tashqi muhit bilan faol munosabat perseptiv himoya sifatleri, ya‘ni o‘ziga xavf soluvchi yoki solishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy ta‘sirlardan himoya qiluvchi xususiyatlar shakllanadi. Bu sifatleri ba‘zi mualliflar perseptiv qobiliyatlar (V.A. Labunskaya) deb atasalar, boshqalari “ijtimoiy ta‘sirlarga hissiy javob berish qobiliyati” (A. Bodalev), “kuzatuvchanlik”, “ziyraklik” (Yu. Jukov) va hokazo deb atashgan. Boshqa sifatlar “muloqotda namoyon bo‘luvchi sifatlar”dir. Ular turli ijtimoiy kutishlar sistemasi bilan bog‘liq bo‘lib, shaxsning turli sharoitlarda to‘g‘ri muloqotga kirishish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, har bir shaxsda o‘ziga xos tarzda dunyoni, odamlarni idrok qilish va tushunish qobiliyati borki, ular muloqot jarayonida kamroq xatolarga yo‘l qo‘yishini ta‘minlaydi. Masalan, bosliqlik, mulohazalilik o‘zgalarning ichki dunyosini gaplari, xatti-harakatlariga qarab bilish qobiliyati va boshqalar shular jumlasidandir. Shu fazilatleri qanchalik namoyon eta olishiga qarab shaxs tiplari farqlanadi.

Ekstrovert va introvert toifali shaxslar

Bu tiplar muloqotga kirisha olish qobiliyatiga ko‘ra farqlanadi. Masalan, ekstrovert — o‘ta muloqotga kirishuvchan, o‘zini odamlar guruhisiz tasavvur qila olmaydigan shaxsdir. Uning uchun muloqot haqiqiy ehtiyojidir, boshqalarning uni tushunish-tushunmasliklaridan qati nazar, u doimo o‘z fikr-istaklerini o‘rtoqlashgisi keladi. Ekstrovert uchun konkret kim bilandir muloqotda bo‘lish emas, umuman kim bilan bo‘lsa ham muloqotda bo‘lish xohishi muhim. Shuning uchun ham u umuman begona odam bilan gaplashib, kirishib keta oladi. Ekstrovertning qiziqishleri ham tez-tez o‘zgarib turadi, do‘stleri, o‘rtoqlarini ham almashtirib turishga intiladi. Bundan tashqari, u o‘ta kirishuvchan bo‘lganligi uchun ham har qanday sharoitda vaziyatdan chiqish usullari to‘g‘risida tez xulosaga keladi, o‘ta qiziquvchan, dunyoda bo‘layotgan hodisalar, “mish-mishlar” ni bilish uning uchun zarur. Ekstrovert kek saqlamaydi, bugun urushgan odami bilan ertaga hech narsa bo‘lmaganday apoq-chapoq bo‘lib ketishi mumkin.

Introvert esa ekstrovertning teskarisi. U ko‘proq ichki dialog formasidagi muloqotni afzal ko‘radi, ya‘ni yolg‘izlikda mulohaza yuritish, o‘zi haqida o‘ylash va shunga o‘xshaganlar uning uchun asosiy ishdir. Shuning uchun ham unda muloqotga ustanovka juda sust, odamlarning uni tushunmay qolishlaridan doimo xavotirda bo‘ladi. Introvert kitoblar olami, falsafiy fikrlashlar qulidir, chunki u odamlar guruhida sodir bo‘lib turadigan ziddiyatlardan cho‘chidi, o‘zini olib qochadi. Agar muloqotda bo‘ladigan bo‘lsa, 2—3 kishidan ortiq bo‘lmagan guruhni afzal ko‘radi. Shunda ham har kuni emas, ba‘zan-ba‘zan uchrashib turish, gaplashganda ham “shaxsiy” mavzularda emas, umumiy gaplar haqida suhbatlashishni yaxshi ko‘radi. Chunki u ekstrovertdan farq qilib, o‘z ”Men”ining boshqalarga o‘xshamasligini doimo esda tutadi. Introvert doimiy standartlar, belgilangan normalar olamida yashaydi, qiziqqan narsasi bilan umrini oxirigacha bo‘lsa ham shug‘ullanishga tayyor, umr yo‘ldoshiga sodiq, vafodor. Do‘stlarga ham xuddi shunday.

Mobil va rigid toifali shaxslar

Bu shaxs tiplari muloqotga kirishish me‘zoniga ko‘ra farqlanadi. Masalan, mobil tip har qanday ish bilan mashg‘ul bo‘lgan sharoitda juda tez muloqotga kirishadi, lekin boshqa narsalarga ham diqqatini ko‘chirishi mumkin. U tez gapiradi, doimo shoshadi, yuz ifodalari ham tez o‘zgaradi. Suhbat mavzusini ham tez-tez o‘zgartirib turishga moyil. Gaplashib ketishi qanchalik oson bo‘lsa, gapni tugatib, xayrlashib ketishi ham oson. Suhbat tugagandan keyin qolgan ishini davom ettirib ketaveradi. Rigid suhbatdosh esa uning aksi. Bunday shaxs qatiyatli, dadil bo‘lsa ham, bir faoliyat turidan ikkinchisiga ko‘chishi juda qiyin, u ma‘lum muddatni talab qiladi. Chunki u o‘ylamasdan tavakkal ish qila olmaydi. Masalan, u xat yozayotgan paytda kirib

qolsangiz, to biror bo‘lagiga nuqta qo‘ymaguncha sizga qaramaydi. Qaragandan keyin esa, tezgina suhbatga kirisha olmaydi. Rigid shaxs juda yaxshi suhbatdosh. Mobil tipdagi suhbatdosh bilan gaplashayotganda u tez-tez gapni bo‘lib, suhbatdoshga tashabbusni bergisi kelmaydi, rigid esa juda diqqat bilan tinglaydi. Lekin o‘zi gapirganda, sekin, mantiqan to‘g‘ri gapirishni yaxshi ko‘radi, gapini bo‘lishlarni sira istamaydi. Agar suhbatni bo‘lsangiz, keyingi safar siz bilan gaplashmay qo‘ya qolishni afzal ko‘radi. Agar u bilan urishib qolsangiz, ancha vaqtgacha uning jaxli chiqmaydi, sizni oxirigacha eshitib, sekin javob beradi, undagi ranjish, jaxl chiqishi odatda siz ketgandan keyin keladi. Agar uning suhbatdoshi toqatsiz odam bo‘lsa, ikkalasining chiqishishi qiyin, chunki u uzoqdan kelib tushuntirishni yaxshi ko‘radi. Demak bu tiplar ham har xil, har birida ham yaxshi, ham yomon sifatlar bor.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan tiplarni kuzatar ekanmiz, barchasida yaxshi va yomon sifatlar borligini ko‘ramiz. Hayotda ko‘pincha u yoki bu tip vakili uchramaydi, lekin u yoki bu vaziyatlarda takrorlanadigan fazilatlariga qarab insonlarni tiplarga bo‘lamiz. Bundan tashqari, bir marta ko‘rishda xulosa chiqarilmaydi, shaxsni turli sharoitlarda kuzatish orqali xulosalar beriladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. E.G‘oziyev, A.Jabborov “Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi”. Toshkent-2003
2. V.Karimova, O.Hayitov, N.Umarova “Sotsial psixologiya”. Chirchiq-2020
3. V.Y.Ahrorov “Sotsial psixologiya”. Samarqand-2020